

La història contemporània de Catalunya en l'ensenyament primari i secundari, 1970-1990

Francesc Xavier Hernández Cardona

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

UNIVERSITAT DE BARCELONA
DIVISIÓ I
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

TESI DOCTORAL

"LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA DE CATALUNYA EN
L'ENSENYAMENT PRIMARI I SECUNDARI, 1970-1990"

per Francesc Xavier Hernández i Cardona

Director de la Tesi: Dr. Pelai Pages i Blanch
Setembre del 1993.

CAPÍTOL 14. ICONOGRAFIA D'HISTÒRIA DE CATALUNYA EN ELS LLIBRES DE TEXT

La iconografia d'història en els llibres de text. Tipologia d'il·lustracions. Àmbits referencials de les il·lustracions. Il·lustracions d'història de Catalunya fins l'Edat Moderna. Fotografies en la història contemporània de Catalunya.

LA ICONOGRAFIA D'HISTÒRIA EN ELS LLIBRES DE TEXT.

Normalment la iconografia és important en els llibres de text, però en els continguts d'història podríem dir que és radicalment important. D'entrada, la iconografia, en sí mateixa, és objecte d'estudi, així la visualització de fotografies o dibuixos sobre determinades obres d'art: pintures, escultures, edificis, etc., és absolutament imprescindible per copsar-les. No es pot explicar com és el Discòbol, la Gioconda, la Catedral de Milà o la Pedrera, cal copsar-les significativament a partir d'imatges: fotografies, plànols o alçats, i és a partir d'aquí que es pot plantejar un tractat significatiu amb textos escrits descriptius.

La importància de la iconografia en l'ensenyament de la història no es redueix a la il·lustració d'objectes d'art, té funcions polivalents i totes importants. Cal tenir present que la història es refereix al passat, és a dir, a situacions que no es poden apercebre vivencialment i que, per tant, s'han d'aproximar. La recreació del passat és en sí mateixa abstracta i requereix un ampli exercici d'imaginació i de creativitat. Per contextualitzar el passat i els

seus ambients fan falta, sens dubte, imatges que l'evoquin. Només amb la interrelació dialèctica de les explicacions textuais i la informació subministrada a partir de la il.lustració, i quan és possible amb la vivència i percepció directa de les restes del passat, es pot aproximar la història de manera significativa. Informacions textuais, informacions gràfiques i vivència directa formen, quan estan tramades, una xarxa de coneixements interrelacionats que fa possible la percepció i la representació de la història. És per això que els aspectes il.lustratius són o haurien de ser absolutament fonamentals en els llibres de text. La iconografia té una funció informativa i didàctica de primer ordre, esdevé un contingut que s'ha de tenir en compte com qualsevol altre.

Si normalment la iconografia històrica és important, encara ho és més quan parlem d'ensenyament. Durant l'EGB i els primers anys de l'ensenyament secundari els estudiants, segons la psicologia de l'educació, passen un llarg període de transició entre les operacions concretes i el desenvolupament del pensament abstracte. En aquest context, que implica una certa dificultat per entendre-formular abstraccions, la història s'ha de fer el màxim concreta possible i els períodes s'han de contextualitzar amb les seves representacions iconogràfiques. L'única manera d'aprendre, interioritzar i assolir les característiques d'un període passa per la interrelació. Així per copsar el món industrial del XIX, per exemple, cal saber dades, però també cal interrelacionar-les amb representacions concretes. Cal relacionar l'època amb els paisatges, la forma dels edificis i de les fàbriques, les característiques dels mitjans de transports, els trets del mobiliari urbà, la manera com es vestia o calçava la gent, el seu aspecte, etc., i aquestes coses, i moltes altres, s'han de poder veure. D'una manera o altra les imatges ens representen èpoques, períodes, situacions o fets històrics.

La tipologia de les imatges en els llibres pot ser diversa: fotografies de la realitat actual amb elements històrics, fotografies d'època, fotografies de gravats antics, monuments, quadres o escultures; mapes o plànols que reflecteixin situacions històriques i dibuixos o pintures realitzats expressament per evocar o representar una situació històrica. A tot això cal afegir-hi els gràfics i esquemes que suposen una hibridació entre la informació escrita i la icònica.

La idoneïtat didàctica del tipus d'il·lustració depèn del moment; qualsevol opció és bona segons el context on es situï. Comentem però, ni que sigui breument, els principals problemes que presenta cada tipus d'il·lustració.

Les fotografies constitueixen un apartat absolutament important. Normalment una fotografia actual o d'època és el reflex d'una realitat i, per tant, una bona font d'informació històrica. Amb tot, les fotografies també presenten problemes. Les fotografies d'època són des del punt de vista de l'historiador les més interessants per aproximar la història, mostren una realitat o il·lustren uns fets en un moment històric determinat. Òbviament tenen un límit, únicament disposem de fotografies des de la segona meitat del segle XIX, no tenim fotografies d'èpoques anteriors. Per tant, l'ús de fotografies d'època forçosament es limita al període contemporani. Com a inconvenient tenen que no sempre apareix a la fotografia allò que fora interessant des del punt de vista didàctic per il·lustrar tal o qual situació; d'altra banda no sempre es troben les fotografies oportunes per contextualitzar el fet que ens interessa.

Les fotografies d'actualitat sobre aspectes històrics també presenten problemes. Normalment s'utilitzen per ensenyar mostres del passat (edificis, ciutats, paisatges, ruïnes, etc.) tal qual es troben en l'actualitat. Això fa que els objectes d'estudi de la fotografia apareguin descontextualitzats del seu període històric. Són interessants en tant que ens mostren el passat que tenim

present, però són deficitàries perquè no ajuden a representar el moment històric al què correspon l'objecte fotografiat. Particularment il·lustratiu és el tema de les ruïnes històriques. Hi ha cultures, ciutats, edificis, moments històrics que es poden evocar a partir de ruïnes. Però les ruïnes no ajuden a formar una representació del moment que es vol evocar. De fet les ruïnes són molt abstractes, als mateixos arqueòlegs els costa imaginar o reconstruir l'aspecte que tenien determinats edificis. Òbviament per als nens l'operació és molt més difícil per no dir impossible. Les ruïnes, si es presenten únicament de manera aïllada com a única font d'informació, no serveixen per a representar el passat. Cal llavors contextualitzar-les amb plantes, alçats i reconstruccions hipotètiques.

Pel que fa a les reproduccions de quadres, gravats antics, cartografia antiga o fotografies d'escultures etc., aquestes són extraordinàriament interessants i aconsegueixen en certa manera el paper que les fotografies d'època aconsegueixen en el període contemporani. Cal tenir present endemés que un quadre, escultura, etc., pot tenir una doble funció: informar sobre l'objecte en si i els seus valors artístics i estètics, i també pot informar-nos sobre múltiples aspectes de l'època. Així per exemple, els retaules gòtics catalans poden tenir interès en si, ja que responen al treball de tal o qual autor, i acusen tals o quals tendències, o bé són obres mestres del període. Però, a banda d'aquesta dimensió, els retaules gòtics catalans ens informen de com anava vestida la gent, de com eren els mobles i la decoració de les cases, de quin era l'armament més usual, quines eren les eines, com eren els vaixells, etc.

Una altra categoria important d'il·lustracions ve constituïda pels dibuixos dissenyats expressament per a il·lustrar una situació històrica. A la nostra manera d'entendre aquests, quan estan ben sol·lucionats, tenen la màxima idoneïtat didàctica. Un dibuix

realitzat expressament permet incloure tot allò que es consideri important per representar una determinada època. En certa manera poden convertir-se en grans inclusors amb informacions molt variades i situades a consciència. D'altra banda, el dibuix és concret, representa edificis o paisatges, sigui quina sigui l'escala, complets i acabats, en els quals les persones, màquines, animals o estris diversos hi estan en sintonia. En el dibuix, a diferència de la fotografia d'època o dels quadres, és el didacta qui decideix què ha de sortir i per què, a fi d'aproximar un període històric amb garanties. Proponem un exemple. Podem agafar una fotografia d'època de l'interior d'una fàbrica tèxtil de vapor del XIX a fi d'il·lustrar com era el treball fabril, i aquesta fotografia pot resultar sens dubte interessant. Ara bé, un dibuix sobre el tema pot assolir una eficàcia didàctica molt superior. D'entrada podem reflectir en el dibuix tot allò que apareix a la fotografia, però podem anar més enllà. Si ens interessa destacar el treball de les dones podem dibuixar filadores o teixidores. Igualment si ens interessa representar processos de producció diferents, com el filat o el tissatge, podem integrar en una mateixa perspectiva diferents seccions de la fàbrica. Si ens interessa destacar el treball infantil podem incloure en el dibuix nens o nenes recollint peces o adobant avaries sota les màquines. Si ens interessa subratllar el soroll podem dibuixar operàries gesticulant i cridant a poca distància. Si ens interessa reflectir la diferenciació social podem incloure el despatx de direcció en una posició elevada i vigilant, o al propietari de la fàbrica, convenientment habillat, controlant el treball, etc. És a dir, el dibuix pot convertir-se en un element didàctic absolutament fonamental i clau per representar la història. Lògicament cal que tingui qualitat, no presenti anacronismes, estigui ben resolt, sigui prudentment realista, etc. De fet pràcticament podem avaluar un llibre de text per la qualitat de les seves il·lustracions (1).

A mig camí entre el dibuix i la cartografia estricta caldria considerar les plantes i alçats d'edificis, així com les perspectives volumètriques d'aquests. És sumament important introduir aquests tipus d'il·lustracions perquè afavoreixen una gimnàstica mental de correlacions de punts de vista i de comparacions amb la realitat notablement positiva. Així, quan es presenta un edifici emblemàtic en els llibres de text s'hauria de fer amb tot l'aparell que correspondria a una descripció científica: fotografies, planta, alçat i en la mesura del possible reconstrucció hipotètica o recreació de l'ambient de l'època a què correspon.

La cartografia històrica esdevé un altre capítol important en el referent iconogràfic. Plànols i mapes d'història poden presentar una tipologia molt variada però en general ens ajuden a establir una relació fonamental entre espai i temps. La presència de cartografia històrica és important també a l'hora d'avaluar un llibre de text. Val a dir que al respecte no s'ha avançat massa, i que fins i tot s'ha retrocedit. Els llibres dels darres anys acostumen a contenir una cartografia històrica raquíctica i no estan clares quines poden ser les raons, com no sigui que el cost de l'elaboració hipotequi la seva presència en els llibres de text. Les tècniques de presentació de la cartografia d'història a l'ensenyament no han avançat massa i es limiten, en general, als típics mapes de tintes planes que representen grans espais on les coloracions acostumen a situar variables polítiques. Caldria avançar en el sentit dels darres atlas elaborats en el món anglosaxó, incorporant lectura del relleu i solucions gràfiques atrevides. Estem però encara molt lluny d'això, i l'únic que hem evidenciat en la mostra estudiada es més aviat un retrocés. Quelcom de similar podríem dir respecte a la utilització de quadres i gràfics de relació; són importants i útils però la seva divulgació està molt limitada tant a l'ensenyament primari com al secundari.

TIPOLOGIA DE LES IL.LUSTRACIONS.

Les imatges que els llibres de text subministren sobre història de Catalunya són importants, tal com hem argumentat anteriorment, per copsar quin tipus d'història es dona, atès que les il.lustracions són, a la nostra manera d'entendre, part fonamental de la informació d'un llibre. En general, com ja havíem assenyalat en el capítol 10, la proporció d'il.lustracions d'història de Catalunya sobre el total d'il.lustracions és lleugerament superior a la proporció de pàgines de text d'història de Catalunya sobre el total de pàgines de text. En certa manera l'escassetesa de continguts textuels sobre Catalunya s'intenta compensar amb una major presència d'il.lustracions. Queda per dil.lucidar si aquesta major proporció iconogràfica té una funció informativa didàctica clara o bé és simplement un vernís que contribueix a donar una aparença de catalanitat als llibres. Per dir-ho d'una altra manera, cal veure si la il.lustració té una funció didàctica o simplement una funció decorativa.

A fi d'aproximar el problema les taules 14-1 i 14-2 ens informen sobre la tipologia d'il.lustracions dels llibres de primària (2) i de secundària (3) analitzats en la mostra. Es fan constar el nombre i tipus d'il.lustracions per a cada període.

TAULA 14-1. *Tipologia iconogràfica (història de Catalunya).*
Llibres de text de primària.

	Fotos.	Dibuixos.	Cartografia.	Gràfics
Pr. Hª Ant. Cat.	60	25	7	3
Hª Med. Cat.	129	31	18	11
Hª Mod. Cat.	73	38	6	6
Hª Cont. Cat.	182	38	10	4

La il·lustració fotogràfica és la dominant en el panorama iconogràfic dels llibres de primària. Se'n destaca un tractament fotogràfic més ampli del període medieval i del període contemporani. El nombre de dibuixos és relativament baix, tenint en compte la idoneïtat del dibuix històric per aproximar coneixements als estudiants de primària. La cartografia és molt escassa, i més si tenim en compte que pràcticament està concentrada en uns pocs llibres (4). En destaca el tractament cartogràfic del període medieval (5). El nombre de gràfics també és sospitosament baix. L'abundància de fotografia, és a dir, il·lustració fàcil i barata per reblar pàgines, fa pensar globalment en uns criteris d'il·lustració no fonamentats en la qualitat didàctica (6). Aquesta possibilitat ve confirmada per l'escassa presència de cartografia i de gràfics. En història contemporània les tendències augmenten, la gran proporció de fotografies no comporta una proporcionalitat parella ni en dibuixos, ni en cartografia ni en gràfics.

TAULA 14-2 *Tipologia iconogràfica (història de Catalunya)*
Llibres de text de secundària

	Fotos.	Dibuixos.	Cartografia.	Gràfics.
Pr. Hª Ant. Cat.	46	1	2	0
Hª Med. Cat.	97	0	5	2
Hª Mod. Cat.	32	0	1	6
Hª Cont. Cat.	146	0	2	7

Com en el cas dels llibres de primària la il·lustració fotogràfica d'història de Catalunya ocupa un lloc preponderant en els llibres de

text de secundària. En destaca la gran quantitat de fotografies dedicades al període contemporani. En segon lloc, a molta distància, el període medieval és el millor representat; cal destacar així mateix la representació mínima de fotografies del període modern. El nombre de dibuixos és pràcticament nul per a tot els períodes, tot i que, sobretot, en el primer curs del BUP, el dibuix històric pot tenir una funcionalitat didàctica extraordinària. La cartografia històrica és molt dèbil, la gran majoria de llibres no tenen ni un sol mapa històric. Com en els llibres d'EGB, el període medieval és el que compta amb un relatiu tractament cartogràfic. En història contemporània el nombre de mapes històrics és irrellevant. Els gràfics estan més presents que no pas en els llibres de primària però el seu nombre és baix.

Tot plegat confirma i argumenta les característiques de la il·lustració de primària. Molta fotografia i poca il·lustració dissenyada amb funcionalitat didàctica, atès que el nombre de dibuixos i mapes és irrellevant. En general són llibres molt il·lustrats quantitativament, però mal il·lustrats qualitativament. La tipologia d'il·lustracions no fa pensar en una funcionalitat didàctica sinó més aviat en una funció decorativa de la il·lustració. És a dir, en base a les dades i la preeminència fotogràfica podríem afirmar que, globalment, la il·lustració està per fer bonic més que per ensenyar.

AMBIT TEMATIC DE LES IL·LUSTRACIONS

El conjunt de la il·lustració (fotografies, dibuixos, cartografia, gràfics) dona informació sobre diferents aspectes històrics, Les taules 14-3; 14-4; 14-5 i 14-6 ens permeten copsar quins aspectes tracten les diferents il·lustracions del conjunt de llibres de primària i secundària contemplats a la mostra (7).

TAULA 14-3 *Ambit temàtic de les il.lustracions de prehistòria i història antiga de Catalunya.*

Referència	núm. d'il.lustracions
CAM (Conjunt arqueològic monumental) _____	38
RA (Restes arqueològiques) _____	35
GU (Geografia urbanisme) _____	14
PR (Pintures rupestres) _____	10
MO (Mosaics) _____	8
P (Política-polític) _____	8
ES (Escultura) _____	7
VQ (Vida quotidiana) _____	7
UA (Urbanisme arquitectura) _____	5
M (Militar-militars) _____	3
TC (Tecno-ciència) _____	3
R (Religió-religiós) _____	2
S (Social) _____	2
AC (Arquitectura civil) _____	1
C (Cultura) _____	1
NU (Numismàtica) _____	1
PN (Pintura) _____	1

La majoria de les il.lustracions de prehistòria i història antiga de Catalunya reproduïen imatges de conjunts arqueològics monumentals o bé de restes arqueològiques. Es confirma que el caràcter de la il.lustració és bàsicament decoratiu tenint en compte la poca significativitat que per a nens i joves poden tenir aquestes imatges. Aspectes que podrien donar joc a coneixements més trabats:

vida quotidiana, tecno-ciència, etc. estan molt poc representats. El llistat presenta coherència amb la majoria d'il·lustracions de tipus fotogràfic evidenciada anteriorment. Difícilment es pot evocar la prehistòria i el món antic a partir de fotografies de l'actualitat sobre restes que no s'assemblen, normalment, a la seva imatge original. Aquest tipus d'il·lustració pot ajudar a conèixer el patrimoni en l'actualitat, però no ajuda a comprendre la història, i és una llàstima perquè ambdós aspectes són tècnicament compatibles.

TAULA 14-4 *Ambit temàtic de les il·lustracions
d'història medieval de Catalunya.*

Referència	núm. d'il·lustracions
P (Política-polític) _____	55
AR (Arquitectura religiosa) _____	51
AC (Arquitectura civil) _____	27
AM (Arquitectura militar) _____	25
PN (Pintura) _____	21
GU (Geografia-urbanisme) _____	19
E (Economia) _____	16
TC (Tecno-ciència) _____	15
M (Militar) _____	14
VQ (Vida quotidiana) _____	14
S (Social) _____	13
ES (Escultura) _____	9
UA (Urbanisme-arquitectura) _____	8
NU (Numismàtica) _____	4
R (Religió-religiós) _____	3
RA (Restes arqueològiques) _____	2
C (Cultura) _____	1

En el tractament de la Catalunya medieval bona part de les il.lustracions s'utilitzen per contextualitzar aspectes polítics. A continuació es posa molt l'èmfasi en l'arquitectura: esglésies i palaus romànics i gòtics, exposats sense una intenció massa concreta. També hi ha moltes il.lustracions de pintura. Curiosament l'arquitectura i els estils arquitectònics no es tracten massa en els textos principals. D'alguna manera els peus de les il.lustracions supleixen aquests déficits. El tipus de temàtiques més reflectides indica que la fotografia és l'estructurant de la il.lustració i que aquesta assoleix una funció més decorativa que didàctica.

TAULA 14-5 *Ambit temàtic de les il.lustracions
d'història moderna de Catalunya.*

Referència	núm. d'il.lustracions
E (Economia-econòmic) _____	26
P (Política-polític) _____	20
TC (Tecno-ciència) _____	20
GU (Geografia-urbanisme) _____	19
S (Social) _____	19
M (Militar) _____	16
AC (Arquitectura civil) _____	15
VQ (Vida quotidiana) _____	10
AR (Arquitectura religiosa) _____	7
AM (Arquitectura militar) _____	5
UA (Urbanisme-arquitectura) _____	5
C (Ciència) _____	1
DE (Demografia) _____	1

La il·lustració d'història moderna de Catalunya copsa la dispersió amb què normalment es tracta el conjunt del període en els llibres de text. El referent polític es desdibuixa amb la decadència; d'altra banda, tampoc hi ha aspectes emblemàtics rellevants com el cas de l'arquitectura durant l'Edat Mitjana. El llistat recull en conseqüència un cert eclecticisme diversificat i positiu, tot i que el nombre d'il·lustracions és escàs. No deixa de ser contradictori el fet que la diversificació tingui precisament el seu origen en la manca de referents clars o, el que és el mateix, com que no se sap què posar s'agafa qualsevol cosa...

TAULA 14-6 *Àmbit temàtic de les il·lustracions
d'història contemporània de Catalunya*

Referència	Núm d'il·lustracions
P (Política-polític) _____	94
S (Social) _____	59
E (Economia-econòmic) _____	47
GU (Geografia-urbanisme) _____	33
AC (Arquitectura civil) _____	26
M (Militar) _____	25
VQ (Vida quotidiana) _____	21
C (Cultura) _____	16
TC (Tecno-ciència) _____	11
PN (Pintura) _____	9
ES (Escultura) _____	7
UA (Urbanisme-arquitectura) _____	7
DE (Demografia) _____	6
AR (Arquitectura religiosa) _____	3

CL (Cultura Literatuta Llengua) _____	1
CM (Cultura Música) _____	1
MO (Mosaics) _____	1

Les il.lustracions d'història contemporània de Catalunya refereixen aspectes polítics, socials i econòmics, essent la component política la més important. En història contemporània, i a partir de finals del XIX, la fotografia d'època esdevé el sistema d'il.lustració majoritari. El dibuix com s'ha constatat anteriorment té un paper escàs. D'entrada, atès el pes de les fotografies, podríem considerar que la il.lustració d'història contemporània té una funció bàsicament decorativa, però presenta avantatges respecte els períodes anteriors. En el cas de la història contemporània recent es presenten fotografies d'època, és a dir documents històrics, que en si contextualitzen els ambients i les situacions. Per aquesta raó tenen una operativitat significativa i didàctica superiors a les fotografies actuals sobre restes del pasat.

IL.LUSTRACIONS D'HISTÒRIA DE CATALUNYA FINS L'EDAT MODERNA

Les il.lustracions de prehistòria, història antiga, medieval i moderna de Catalunya són majoritàriament fotografies, o bé reproduccions (fotogràfiques) de quadres, escultures, gravats, documents, etc. A fi d'aproximar quins són els objectes d'atenció més comuns d'aquestes fotografies, tenint en compte que els dibuixos i la cartografia resulten difícils de qualificar, hem procedit a analitzar i agrupar les temàtiques de les fotografies. La intenció és precisament tractar de fixar si hi ha fets, personatges o llocs referents a la història de Catalunya que queden reflectits sistemàticament en la iconografia. És a dir, si hi ha aspectes emblemàtics destacats en la il.lustració. La taula 14-7 reflecteix la

temàtica de les il·lustracions fotogràfiques analitzades, corresponent als 33 llibres de primària i secundària de la mostra.

TAULA 14-7 *Fets històrics, personatges i llocs més repetits en la il·lustració. Prehistòria, H^a Antiga, H^a Medieval i H^a Moderna de Catalunya.*

Fet, personatge, lloc	núm de fot.
Ruïnes d'Empúries _____	13
Aqüeducte de Tarragona _____	11
Batalla 11 de setembre _____	9
Castell i Col·legiata de Cardona _____	8
Jaume Ier presidint les Corts _____	7
Monestir de Ripoll _____	7
Pantocrator St. Climent de Taüll _____	7
Pintures rupestres de Cogull _____	7
Arc de Berà _____	6
Atlas Català (Cresques) _____	6
Pintures conquesta de Mallorca (P. Aguilar) _____	6
Sta. M ^a del Mar _____	5
Revolta dels Segadors _____	5
Catedral de Girona _____	4
Llibre del Consolat de Mar _____	4
Esculapi d'Empúries _____	4
Mosaic de Bell-lloc (Circ) _____	4
Sant Miquel de Cuixà _____	4
Mare de Déu dels Consellers (Dalmau) _____	4
Banyes àrabs de Girona _____	3
Joan de Serrallonga _____	3

Monestir de Poblet _____	3
Sant Pere de Rodes _____	3
Sant Climent de Taüll _____	3
Ruïnes d'Ullastret _____	3
Dolmen de Vallgorguina _____	3
Amfiteatre de Tarragona _____	2
Assut de Xerta _____	2
Besalú (pont) _____	2
Call de Girona _____	2
Castell de l'Eramprunyà _____	2
Catedral de Barcelona _____	2
Catedral de Mallorca _____	2
Crani de Talteüll _____	2
Cervera (universitat) _____	2
Dolmen de la Creu de Cobertella _____	2
Església de Beget _____	2
Indíbil i Mandoni (estàtua Lleida) _____	2
Llotja de Barcelona (exterior) _____	2
Monestir de Sant Cugat del Vallès _____	2
Montblanc _____	2
Paheria de Lleida _____	2
Palau de la Generalitat _____	2
Pintures rupestres d'Ulldecona _____	2
Sant Jordi (Pere Niçart) _____	2
Sant Martí del Canigó _____	2
Suda de Tortosa _____	2

La taula ens dona uns resultats força interessants que permeten copsar quins fets, llocs o personatges emblemàtics de la història de Catalunya, fins l'Edat Moderna, es concreten en la iconografia dels llibres de text.

Hi ha un consens realment ampli a destacar les ruïnes d'Empúries que compten amb un total de 13 fotografies en el conjunt dels 33 llibres, i aquestes venen encara reforçades per les 4 fotografies de l'Esculapi. L'Aqüeducte de les Ferreres també aconseguix un ampli consens. Les pintures rupestres de Cogull i l'Arc de Berà aconseguixen també una representació notable. Els únics personatges que apareixen il·lustrats, en 2 fotografies, són Indibil i Mandoni, a partir de l'estatua de Lleida. Cal destacar que hi ha absències notables a l'hora de donar una visió iconogràfica i panoràmica del període. El període prehistòric, neolític i megalític està dèbilment representat i es troben a faltar il·lustracions de restes que per la seva importància i significativitat s'haurien de potenciar, com ara la Cauna de l'Aragó, l'Abric Romaní, Puig d'en Roca, la Cova d'en Daina, el jaciment fenici d'Aldovesta, els poblats de Genó o de les Toixoneres, el conjunt monumental romà de Tarragona, les muralles de Barcino, etc.

El període medieval també presenta moltes incongruències. D'entrada la imatge més repetida, la del Castell i la Col·legiata de Sant Vicenç de Cardona és discutible que sigui la més emblemàtica de la Catalunya medieval. Les següents il·lustracions són força correctes, però creiem que apareixen repetides poques vegades tenint en compte la magnitud de la mostra. Així, Jaume I presidint les Corts, apareix en 7 ocasions, reproduint-se diferents miniatures baix-medievals. El Monestir de Ripoll apareix en 7 fotos diverses, unes de conjunt i altres de la portada. També són 7 les il·lustracions que es dediquen al pantocràtor de Sant Climent de Taüll. De l'Atlas Català apareixen reproduïts diversos fragments en 6 ocasions. Les magnífiques pintures del Palau Aguilar apareixen així mateix, en diversos fragments, en 6 ocasions. Les grans construccions romàniques i les diferents tipologies constructives tenen una escassa representació: Sant Pere de Rodes només compta amb 3 fotografies, Sant Miquel de Cuixà 4, Sant Climent de Taüll també compta amb 3. Les grans construccions

militars del període no estan reflectides, ni Olèrdola, ni Miravet, ni Mequinença hi són representades.

També és notable la poca atenció iconogràfica que reben els monestirs del Cister: només 3 fotografies de Poblet. Igualment és deficitària la imatge del gòtic català, les que serien potser les tres obres més representatives del gòtic religiós: Santa Maria del Mar, la Catedral de Mallorca i l'interior de la Catedral de Girona, tenen un tractament iconogràfic insuficient. El mateix podríem dir del gòtic civil, ni la Llotja de Mallorca, ni la de València, ni la de Perpinyà o Barcelona tenen un tractament rellevant. Edificis únics i espectaculars com les Drassanes de Barcelona, o construccions com el Saló del Tinell o el Saló de Cent pràcticament no estan tractades. Quelcom de similar es pot dir del gòtic militar, ni del Castell de Bellver, ni del Castell Nou de Nàpols, ni del Castell de Montsoriu apareixen.

A banda de l'arquitectura els dèficits també són notables en altres aspectes, la Coca de Mataró, que hauria de sortir a pràcticament tots els llibres, només apareix en una fotografia. Les referències al món gremial són també irrellevants, com ho són les de la pintura gòtica de la qual únicament s'ofereix amb una certa presència la Mare de Déu dels Consellers.

La iconografia de la Catalunya moderna també presenta un panorama desigual. Destaca un cert consens per presentar imatges de la batalla de l'Onze de Setembre de 1714. Hi ha 11 il·lustracions sobre el tema, normalment es reproduueix algun dels gravats d'en Rigaud o be la pintura d'Estruch (8). La revolta dels Segadors també assoleix un cert consens amb cinc il·lustracions, quasi totes reproduccions del quadre de V. Pascual. Contràriament, la iconografia de personatges és molt feble, solament hi ha una fotografia dedicada a l'estàtua de

Rafael Casanova i solament una reproducció d'un gravat amb el bust de Pau Claris.

El tractament de l'arquitectura és molt deficitari; únicament la Universitat de Cervera, la Llotja de Barcelona o el Palau de la Generalitat apareixen mínimament representats amb dues il·lustracions. El Castell de Salses, la Ciutadella, el Col·legi de Cirurgia, l'Església de la Mercè, el viaducte del Lladoner, etc. només apareixen un cop. No hi ha ni una sola fàbrica d'indianes i només una farga (de Castellar de N'Hug). Les referències al món dels gremis són, d'altra banda, mínimes.

FOTOGRAFIES EN LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA DE CATALUNYA

La història contemporània de Catalunya presenta una tipologia d'il·lustracions diferent a la resta de períodes anteriors. La proliferació de gravats des de principis del XIX, les nombroses publicacions il·lustrades i, sobretot, les fotografies d'època que sovintegen des de finals del segle XIX, fa que la il·lustració variï radicalment en tractar aquest període. Continuen havent-hi fotografies actuals que recullen aspectes del passat, i també reproduccions de quadres, però en la majoria dels llibres prenen un paper secundari. Igualment els dibuixos quasi desapareixen a la majoria de les obres.

La taula 14-8 ens informa sobre quins fets, personatges o llocs tracten les fotografies d'història contemporània de Catalunya en els llibres de text.

TAULA 14-8 *Fets històrics, personatges, llocs més repetits en les il.lustracions. Història Contemporània de Catalunya.*

Fets, persnatges, llocs	núm. de fot.
Fàbriques diverses i processos industrials _____	17
Francesc Macià _____	8
Lluís Companys _____	8
Proclamació de la República _____	8
La Pedrera _____	8
Josep Tarradellas _____	7
Eixample Cerdà _____	7
Combats del 19 de juliol del 1936 _____	6
"La càrrega" (Casas) _____	6
Manifestació 11 setembre 1977 _____	5
Diari de Barcelona _____	4
Ferrocarril Barcelona Mataró _____	4
Façana Generalitat * _____	4
Façana Parlament * _____	4
Francesc Cambó _____	4
Guerra Civil _____	4
Jordi Pujol _____	4
"La teixidora" (Planella) _____	4
Prat de la Riba _____	4
Setmana Tràgica _____	4
Maquinària industrial _____	3
Sagrada Família _____	3
Acudit del Cu-cut (Banquet Victòria) _____	2
B. Durruti _____	2
Casa Batlló _____	2

J. Irla _____	2
"La Montserrat" (J. Gonzalez) _____	2
Proclamació I República _____	2
J. Verdaguer _____	2
S. Seguí _____	2

* Les façanes de la Generalitat i el Parlament, tot i ser construccions d'altres períodes (renaixentista i neoclàssic) sovint apareixen en història contemporània per il·lustrar les institucions.

Les fàbriques del XIX i de principis del XX, amb vistes interiors i exteriors són les que concentren un major nombre d'il·lustració fotogràfica. En el conjunt de la mostra hi ha un total de 17 fotografies, la major part diferents, que mostren distintes fàbriques de Catalunya. La fotografia d'època d'una fàbrica s'utilitza doncs de manera general per il·lustrar el procés d'industrialització o bé les condicions de vida del moviment obrer. Podríem dir, en conseqüència, que la dimensió econòmica i social de la industrialització està relativament representada.

A continuació les imatges que realment aconsegueixen un major consens, ja que les fàbriques són diverses, són les dels presidents de la Generalitat Republicana. Macià i Companys apareixen en un total de 8 fotografies cadascun, els personages apareixen indistintament en explicar el període històric o bé en les explicacions de les institucions. El president Tarradellas apareix en 7 fotografies, Josep Irla en 2 i Jordi Pujol en 4.

Fotografies sobre aspectes polítics i socials o sobre temes de conflicte són les que més sovintegen en el llistat. Així hi ha 8 fotografies diverses de Companys i Macià, a banda de les citades, proclamant la República o la República Catalana. Fotografies dels

combats del 19 de juliol, de la Setmana Tràgica, dels fronts catalans durant la Guerra Civil, etc. Els quadres de Casas i de Planella: "La càrrega" i "La teixidora" s'utilitzen amb una certa profusió per il·lustrar la qüestió social. El fet d'història recent que aconsegueix un més alt nombre d'imatges és la gran manifestació de l'onze de setembre de 1977, que compta amb un total de 5 fotografies.

A banda dels presidents de la Generalitat els personatges representats en més d'una ocasió són pocs. Cambó apareix en quatre ocasions, igual que Prat de la Riba; Durruti en dues, igual que Verdaguer i el Noi del Sucre.

Els aspectes artístics i arquitectònics aconsegueixen poca representació. La Pedrera és l'artefacte arquitectònic sobre el qual hi ha més consens, compta amb 8 fotografies, n'hi ha 3 de la Sagrada Família i 2 de la Casa Batlló. Altres edificis obtenen només una il·lustració. Així doncs, gràficament, només es dona una certa i parcial visió del modernisme. Cal destacar també que el plànol del projecte Cerdà apareix en 7 il·lustracions.

Per tot plegat s'evidencia una preeminència de la il·lustració sobre aspectes polítics, socials i econòmics, però sobretot de finals del XIX i primera meitat del XX. Les fotografies sobre el període franquista són escasses, com ho són les fotografies de restes o documents de finals del XVIII o principis del XIX. Cal destacar que aspectes absolutament importants dins la història de la Catalunya contemporània, com ara la Guerra del Francés, les Bullagues i les revoltes dels anys 40, la I República, le Carlinades, les Bases de Manresa, etc. no estan pràcticament il·lustrades. Finalment també es cospa un dèficit important en tot allò que fa referència a aspectes de la vida quotidiana.

Podríem resumir dient que, en general, la il.lustració d'història de Catalunya que es presenta en els llibres de primària i secundària és força deficitària, quantitativament i qualitativa. La il.lustració no aconsegueix donar una representació ni dels moments cabdals ni de les línies de força de la història del país. Per descomptat, la il.lustració no segueix cap model historiogràfic i no s'arriben ni tan sols a exposar els tòpics de la història neo-romàntica. La dispersió i l'arbitrarietat de les imatges seleccionades és la tònica dominant. En general la funcionalitat de les imatges és més decorativa que didàctica, ni tant sols en la vessant informativa es poden considerar ja que no hi ha ni criteris ni jerarquia sobre el que s'ha d'informar. La impressió global és, repetim, d'arbitrarietat i de recopilació d'il.lustracions a l'atzar en funció de les possibilitats dels arxius editorials o de les imatges a l'abast.

CAPÍTOL 14. NOTES

1. Tot el que fa referència a la il·lustració històrica en els llibres de text i en els llibres de divulgació històrica està molt endarrerit a Catalunya i a l'Estat espanyol. Dels llibres consultats a la mostra eren pocs els que tenien dibuixos de qualitat, llevat dels llibres de 6è, 7è i 8è de l'Editorial Teide. Hi ha països europeus que compten però amb una molt bona tradició d'il·lustració històrica, com ara el Regne Unit o Itàlia. Entre altres cal destacar les magnífiques obres de Peter Conolly i de Giovanni Caselli. El fet que s'hagui desenvolupat una iconografia històrica important en el món anglosaxó té efectes col·laterals curiosos o interessants, ja que aquesta iconografia influeix a l'hora de donar determinades representacions de la història. Els nostres dibuixants quan han d'il·lustrar una determinada situació històrica acostumen a inspirar-se o a imitar les abundoses il·lustracions del món anglosaxó. Com a conseqüència, representacions icòniques de la història anglosaxona penetren en les representacions iconogràfiques del país desvirtuant la seva funció representadora. Així, posem per cas, quan es demana a un dibuixant que il·lustri una fàbrica de vapor, pot imitar una fàbrica anglesa o escocesa, que no tenen massa a veure amb les fàbriques catalanes. Cal recordar que els industrials catalans, sovint perduts per l'estètica, van fer construir fàbriques que esdevenien veritables obres d'art indistintament des del punt de vista funcional i estètic; cosa impensable en el món anglosaxó. Igualment si es demana una església gòtica es representarà sovint un gòtic nord-europeu que no té absolutament res a veure amb el català. Un altre exemple interessant el constitueix el dels ibers. L'àmplia iconografia del món prerromà gal·lic o britànic influeix a l'hora d'il·lustrar el món iberic, així aquests apareixen en un estat semisalvatge vivint en barraques de sostres de palla. En realitat el món iber era un món molt desenvolupat amb una cultura urbana incontestable, amb una arquitectura evolucionada, és a dir estava més pròxim al món púnic, grec o etrusc que no pas al món gal·lic. Doncs bé, la iconografia desvirtua la realitat, és per això que és absolutament important avançar en la creació d'una iconografia històrica pròpia; i cal recordar al respecte que des de l'època del noucentisme que no hi ha hagut intents per crear una representació iconogràfica dels aspectes cabdals de la història de Catalunya.
2. Vegeu fitxes 1 a 24, punts 26 a 41, vol. II, pàg. 11-360.
3. Vegeu fitxes 24 a 33, punts 26 a 41, vol. II, pàg. 364-499.
4. Vegeu fitxes núm. 15, 19, 23, vol II.
5. El període medieval és el que compta amb un major nombre de mapes històrics. La majoria de cartografia històrica present en els llibres de text es centra en aspectes polítics. Per aquesta raó el fet que hi hagi un "estat" es presta a la seva representació cartogràfica. La majoria de mapes assenyalen l'evolució dels comtats catalans i l'evolució territorial de la Corona d'Aragó. A partir de l'Edat Moderna, quan Catalunya està estabilitzada territorialment desapareixen, curiosament, les representacions cartogràfiques històriques.
6. La despesa d'il·lustracions pot fer variar moltíssim el cost d'un llibre de text. La fotografia és la il·lustració més barata. Els dibuixos s'han d'encarregar i són cars, d'altra banda, han d'estar molt ben assessorats. Un dibuix complex pot tenir un cost altíssim. Igualment l'elaboració de cartografia històrica és costosa, sobretot en el referent a retolació. Aquestes despeses, d'altra banda no poden carregar-se en el preu

final del llibre, que s'ha de mantenir dins dels preus usuals del mercat. Aquestes raons expliquen, en certa manera, l'abundància d'un tipus d'il·lustració fotogràfica per davant de les altres. S'ha de tenir en compte que, a primer cop d'ull, és important que el llibre aparegui amb moltes il·lustracions per a que la seva imatge sigui atractiva i afavoreixi les vendes.

7. Consulteu al respecte els punts 26 a 43 de les diferents fitxes de l'annex I del Vol. II.
8. Curiosament els esforços per elaborar una iconografia sobre història nacional són molt escassos. Durant la Renaixença i el Noucentisme es van elaborar centenars de dibuixos i pintures per crear una imatge i representar la història de Catalunya. Llibres extraordinàriament il·lustrats com la *Història General de Catalunya* de M. Serra i Roca no han estat superats. Contradictòriament l'aparell iconogràfic que es seguia utilitzant durant els 80 i principis dels 90 per il·lustrar la història de Catalunya passava, en bona part, per il·lustracions decimonòniques o de principis del segle XX. Particularment representatiu al respecte és el cas de l'Onze de Setembre i del Corpus de Sang que seguien essent referenciats pels olis d'Estruch i de Pascual.

